

Андрій ДЕЩУК
магістр ЛНАМ

ЯВОРІВСЬКА ДЕРЕВ'ЯНА ІГРАШКА КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТ.: КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ

Анотація. Проаналізовано конструктивні та декоративні особливості яворівських дерев'яних іграшок кінця ХІХ – ХХ ст., виділено їхні особливості та генезу, соціокультурну роль, встановлено специфіку дерев'яних іграшок майстрів яворівського осередку, що виявила себе в орнаментальному та колористичному вирішенні.

Ключові слова: дерев'яна іграшка, конструктивні особливості, яворівський осередок.

Вивчення особливостей народних іграшок, встановлення їхньої ролі, образно-пластичних особливостей належить до наукових проблем, вивчених фрагментарно, не зважаючи на вагомість і унікальність феномену. Дерев'яні іграшки майстрів яворівського осередку завжди виділялись за асортиментом, специфічними формами та колористичним вирішенням, що сформувало їхню образну неповторність і виразний естетичний образ. У нашій статті проаналізоване це явище на кількох рівнях — культурологічному, технологічному, з метою актуалізації самотнього явища — яворівської дерев'яної іграшки кінця ХІХ – ХХ ст.

Сформована у зв'язку з присутністю потреби відродження та цілісного вивчення регіональних варіантів українських народних іграшок, ця тема набуває особливої уваги, в тому числі виробу яворівського осередку, творчість майстрів котрого характеризується конструктивними особливостями кінця ХІХ – ХХ ст.

Сьогодні комплексні дослідження яворівських дерев'яних іграшок відсутні, однак фрагментарна інформація міститься в мистецтвознавчих виданнях, присвячених українській іграшці, виробам з художнього дерева, етнографічним розвідкам. Найповнішим дослідженням цієї проблематики є праця Л. Герус [1], де автор визначила ключові соціокультурні та образно-пластичні особливості дерев'яних іграшок яворівських май-

стрів. Так в українській народній іграшці знайшли відображення явища історичного буття, етичні й естетичні уявлення. Вона засвідчує своєрідні мистецькі риси, виявляє художню обдарованість народу, його прагнення до краси, творчу фантазію, мудрість етнопедагогіки. Однак досі українська народна іграшка залишається маловивченою, її традиції не мають належного використання в художній та освітньо-виховній практиці. Результати дослідження народної іграшки заповнять прогалину в історії українського декоративно-прикладного мистецтва та допоможуть зберегти традицію в соціокультурних умовах сучасності. Проте узагальнений характер дослідження зумовив певну фрагментарність вивчення формотворення.

Знаковим дослідженням, що характеризує Яворівський осередок художнього дерева в контексті мистецької освіти в Галичині є монографія Ростислава Шмагала “Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції” [2].

Серед інших досліджень заслуговує уваги стаття М. Станкевича “Іграшка” [3], де розглянуто ключові особливості українських народних іграшок, серед яких виробу яворівського осередку посідають особливе місце через неповторну естетику та конструктивну специфіку. Фрагментарні відомості містяться в інших джерелах [4].

Становлення яворівської школи дитячих іграшок відбулося 1897 р. і пов'язане з іменами П. Придаткевича, А. Маренина, І. Шептицького. Яворівські іграшки, оригінальність і дешевизна яких швидко зробили їх популярними в усій Галичині, гідно замінили закордонну продукцію і склали суттєву конкуренцію виробам Закопанської школи та поширеними на той час іграшками чеських фабрик [2, 200-201].

Окрім власне мистецтвознавчих досліджень і у зв'язку з активізацією творчої діяльності майстрів яворівського осередку, на початку ХХІ ст. з'явилися численні інтерв'ю та публікації, присвячені розвитку яворівської дерев'яної іграшки кінця ХХ ст., однак суб'єктивний характер цих статей зумовив те, що ми використали тільки матеріали У. Маляс [4].

Щодо передумов виникнення дерев'яних іграшок, то сьогодні-

ні маємо зразки XIX століття. Від XVIII ст. майже нічого не збереглося. А про іграшки XVII століття можна дізнатися лише за тогочасними документами. Про твори раніших епох повідомляють археологи. Дерев'яні давньоруські іграшки не збереглися, але їх можна реконструювати за зразками, знайденими на розкопках у Новгороді та Старій Ладозі, де вони добре збереглися у вологому ґрунті [5, 365]. Так, найпростіші іграшки були злегка підправлені ножом, фрагменти деревини з несподіваними вигинами. Часто це різні варіанти фігурок коней чи птахів що насторожено витягнули шиї. Художня форма таких іграшок диктувалася особливостями будови дерева. Ці іграшки робили завжди і скрізь, де є ліс, тому датувати ці зразки важко.

До кінця XIX ст. зберігалася традиційна для Яворівщини орнаментика, яку застосовували в оздобленні фігурок людей, тварин і в кінетичних іграшках. Важливо, що в більшості випадків увагу надавали лише деталям, необхідним для характеристики персонажів. Характерно, що саме в цей період нерідко окремі деталі підкреслювали яскравим розфарбуванням. Від XX ст. яворівська іграшка та скульптура постійно експонувалася на виставках і стала широко відомою.

Події суспільного життя, зміна соціокультурного контексту поповнювали мініатюрний світ яворівської іграшки впізнаваними предметами та образами. Наприкінці XIX — початку XX ст. техніка розпису змінюється більш детальним опрацюванням фігур, з яких складаються композиції (люди на санях чи возиках, у відповідному до пори року стилізованому вбранні) [1, 54]. Зокрема, яворівська іграшка початку XX ст. набуває виразних художньо-стилістичних рис і високої мистецької цінності, посідає власну нішу в царині декоративно-ужиткового мистецтва.

Особливо цікаві іграшки з кінетичними властивостями: на планках, з балансом, з кнопкою або з акустичними ефектами. Ці прості, але завжди дотепні за конструкцією пристосування роблять іграшку живою, виразною та особливо привабливою. Одні з них приводять в рух за допомогою кульки-балансу (“курка на колі”), інші системою планок.

Окрему групу яворівських іграшок становлять фігурки коней і різні варіанти візків. У силуеті переважають горизонталь-

ні та вертикальні лінії. Пози коників від другої половини XX ст. більш динамічні: їхні потужні шиї круто вигнуті, ноги, на які спирається могутнє тіло тварини, не завжди розчленовані, але поставлені немов у бігу.

Більшість фігурок монолітні, з епічною величавістю та образно близькі до зразків монументальної скульптури. Однак класичні зразки — це вишукані за силуетом коні на колесах, “возики” з конями й тесані з дощочок плоскі коники з лебединим вигином шиї, з гострими вухами та характерним виступом-карбом на спині, що означає сідло. Умовності форми коників відповідає лаконічність розфарбування і розпис “вербівками”. Такий образ коня позбавлений буденності, що забезпечило суттєву виразність іграшок, що відтворюють святкові сценки.

Порівнюючи твори XIX — XX ст. із знайденими при розкопках стародавнього Новгороду, з'ясовуємо, що всі типи іграшок вже існували в ті далекі часи. Тому можна стверджувати, що яворівські коники — прямі спадкоємці давньої української іграшки. Сила давньої традиції постійно виявляється в мистецтві місцевих художніх шкіл.

Окрему групу яворівських іграшок становлять акустичні вироби (брязкальця, тріскачки, свищики, сопілки, скрипки тощо). Походження таких іграшок, очевидно, є апомропейним, адже практично з палеолітичних часів були відомі зразки декоративно-ужиткового мистецтва, які мали оберегове призначення саме завдяки звукам [6, 365]. Такі “шумливі обереги”, відомі, для прикладу, з мізенських поселень. На користь такої реконструкції призначення цих іграшок свідчить також те, що переважна більшість яворівських іграшок у різні періоди виготовляли з осики. Зауважимо, що це дерево, як жодне інше в українському та європейському фольклорі, пов'язане з “відлякуванням” різних інфернальних сил. Щодо декорування, то акустичні іграшки оздоблювали рослинними мотивами в характерному для Яворівщини колориті.

З'ясовано, що основні типи яворівських іграшок проіснували до початку XX ст., серед них, окрім згаданих кінетичних (фігурки тварин, людей і птахів) та акустичних іграшок, статуеток коників, розповсюдженими були досить своєрідні вироби

— іграшкові меблі (іл. 1). З приводу останніх варто вказати, що іграшки та мініатюрна пластика такого типу відома з найдавніших часів — від Трипільської до Крито-мікенської культури, первинно мала ритуальний характер, однак цей компонент поступово трансформувалася у педагогічно-розважальний.

Асортимент таких виробів завжди відображав реалії, саме тому серед іграшкових меблів ми знаходимо різні варіанти столів зі стільцями, бамбетлів, скринь, інколи шаф (іл. 2). Серед особливостей цих іграшок відзначимо максимальне спрощення оригінальних конструкцій, лаконізм форм і декору (смуги, рослинні пагони, “вербівки” тощо).

Однак, під впливом технічних новацій у ХХ ст. з’явилися нові зразки, передусім засоби пересування — літаки, автомобілі, наприкінці ХХ ст. — танки, потяги, пароплави тощо. Для цих виробів характерне застосування силуетної стилізації, що присутня в класичних зразках яворівської дерев’яної іграшки. Окрім того, орнаментальні мотиви, застосовані в цих виробках, є цілком класичними для осередку — насичені за колоритом “вербівки”, рослинні пагони та квіткові мотиви. Зокрема для декоративного розпису використовують три кольори: зелений, червоний, які відповідно символізують плоди, траву, небо, воду [3, 228]. Такий колорит дозволяє здійснити приблизне датування виробів, адже тільки від першої третини ХХ ст. народні майстри додатково вводять жовтий колір, що символізував сонце, та передбачав застосування у вигляді прямих і хвилястих смуг, що поживляло тло, надає цілісності орнаментальній композиції.

Важливо, що протягом ХХ ст. зберігається стабільна ситуація в трактуванні тону кожного із вказаних кольорів, що робить твори різних представників яворівського осередку особливо впізнаваними. Доцільно вказати й те, що ХХ ст. принесло суттєву новачку в технології розпису — натуральні пігменти поступово поступаються аніліновим барвникам.

Від другої половини ХХ ст. яворівські майстри для своїх робіт використовують і машинний, і ручний спосіб виготовлення. Для того, щоби вручну виготовити виріб, використовують спеціальні різці.

Новий етап розвитку яворівської дерев’яної іграшки пов’язаний

з діяльністю Семена Тлустого, члена Національної спілки художників України та Національної спілки народних майстрів України. Серед його виробів є різнобарвні скрипки, коники з візочками й без них, ангели, дитячі меблі, качечки, коники-гойдалки, пташки з рухомими крилами, деркачі. Тобто, асортимент іграшок децю модифіковано, однак колорит і конструктивні особливості є продовженням традицій, відомих ще наприкінці ХІХ ст.

Як і на попередніх етапах розвитку іграшки, С. Тлустий розмальовував свої твори виключно аніліновими, а не натуральними фарбами. Окрім цього майстра, активно працюють Антон Гула, Василь Яремін і Роман Приставський, для яких характерне поступальне продовження традицій. Такий стан дозволяє стверджувати про перспективи збереження, а згодом і збагачення традицій яворівської народної іграшки.

Сьогодні яворівська іграшка повертає колишню популярність. Це засвідчує факт оздоблення головної ялинки Львова до свята Св. Миколая 2012 р. унікальними яворівськими забавками ручної роботи. 200 дерев’яних виробів виготовили на замовлення Управління культури міської ради майстри з м. Яворова. Це були пласкі та об’ємні пташки, зірки та янголятка до 30 см заввишки, виконані в червоно-жовтих кольорах, що додало новорічному дереву святкового звучання. До речі, саме яворівськими іграшками минулого року були прикрашені українські ялинки у Ватикані.

Якщо проаналізувати особливості яворівської дерев’яної іграшки упродовж кінця ХІХ – ХХ ст., можемо констатувати, що для більшої візуальної виразності образу майстри завжди прагнули уникати зайвої деталізації, прагнучи простоти й узагальненості. Саме тому майстрам вдалося створити неповторний образ української іграшки. Яворівська іграшка цікава не тільки трактуванням силуету, але й оригінальною орнаментикою.

1. Герус Л. Українська народна іграшка. — К.: Балтія-Друк, 2007. — 64 с. 2. Станкевич М.Є. Іграшки // Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів: Світ, 1992. — С. 227-233. 3. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. — Львів: ВЛУ, 1969. — 192 с.; Станкевич

М. Українське художнє дерево XVI – XX століття. — Львів: Інст. народозн. НАН Укр, 2002. — 479 с.; Чарновський О. Українська народна скульптура. — Львів: Вища школа, 1976. — 144 с.; Чугай Р. Народне декоративне мистецтво Яворівщини. — К.: Наук. думка, 1979. — 144 с. 4. Магальяс У. Оберіг — “Яворівська забавка” / [Електр. ресурс.] — Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/18584/index.php?n=7580> 5. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник. У 2-х т., Т. 2. / Запаско Я., кер. автор. колект. — Львів: Афіша, 2000. — 400 с. 6. Шевченко. Є. Народна деревообробка в Україні. Словник народної термінології. — К.: Артания, 1997. — 256 с.

Annotation

Andriy Deshchuk. Yavoriv wooden toy of the end of the XIX – XXcen.: constructive characteristic, and ornamental motives. The article analyzes the structural and decorative features Yavoriv wooden toys end of XIX – XX centuries. Also, highlighted the characteristics and genesis of wooden toys, their socio-cultural role. Established specificity of wooden toys created by masters Jaworowski cells that expressed itself in ornamental and colorful solution.

Key words: wooden toys, design features, Yavoriv center.

Аннотация

Андрій Дещук. Яворівська дерев'яна іграшка кінця XIX – XX вв.: конструктивні особливості, орнаментальні мотиви. Проаналізовані конструктивні і декоративні особливості яворівських дерев'яних іграшок кінця XIX – XX вв., виділено особливості і генезис дерев'яних іграшок, їх соціокультурна роль, определена специфика дерев'яних іграшок, созданных мастерами яворівського центра, которые проявили себя в орнаментике, а также колористическом решении.

Ключевые слова: дерев'яна іграшка, конструктивні особливості, яворівський центр.

Візок

Скриня

Василь Прийма